

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาโน้ตศน์ของชาวสยามที่มีต่อมุสลิมผ่านทางจิตรกรรมฝาผนัง (สมัยอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 6)” เป็นการอธิบายมโนทัศน์ของชาวสยามที่มีต่อมุสลิม และสาระสำคัญเกี่ยวกับมุสลิมที่ชาวสยามต้องการถ่ายทอดสู่สังคม ผ่านทางการศึกษาแนวคิด และรูปแบบในการเขียนภาพมุสลิมในจิตรกรรมไทยควบคู่ไปกับการศึกษาหลักฐานทางด้านอื่น ได้แก่ คำบอกเล่า เอกสาร งานหัตถกรรม สถาปัตยกรรม บนพื้นฐานแนวคิดในเรื่อง “มุสลิมศึกษา” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2541)¹ ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา “ความจริงทางสังคม” (social reality) ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลายที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยมี “อิสลามศึกษา” ที่มีนัยในทางศาสนวิทยาโดยให้ความสำคัญกับ “ความจริงทางศาสนา” (religious truth) เป็นส่วนประกอบ

จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการต่างๆในเบื้องต้น พบว่า มุสลิมในสยามได้ปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับเงื่อนไขท้องถิ่นและปัจจัยภายนอก รวมถึงการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมสยามโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ทางด้านความเชื่อและวิถีชีวิตไว้ได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนออกมาในภาพจิตรกรรมในงานสถาปัตยกรรมหลายแห่ง การศึกษาที่จึงใช้แนวคิด “มุสลิมศึกษา” ควบคู่ไปกับการศึกษา “ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของจิตรกรรม” เพื่อให้เข้าถึงแนวคิดทางด้านจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมที่เกิดจากเงื่อนไขทางด้านสังคมของมุสลิมในสยาม

เมื่อสำรวจและศึกษางานวิชาการที่กล่าวถึงงานจิตรกรรมในวัดและวังต่างๆที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับมุสลิมในเบื้องต้น พบการเชื่อมโยงทางด้านเนื้อหาและวิธีการนำเสนอ ลักษณะร่วม รวมถึงพัฒนาการทางด้านต่างๆ จึงศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในด้านต่างๆ เพื่อให้มีเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญในงานวิจัย ได้แก่

---

¹ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. มุสลิมศึกษา : สังคมศาสตร์ทวนกระแส และความเป็นอื่น. วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ (1 มกราคม-เมษายน 2541): 1-10.)

1. จิตรกรรมประเพณี

1.1 ประวัติศาสตร์ รูปแบบ เทคนิค เนื้อหา

1.2 ปรัชญา โลกทัศน์ การรับรู้ ความหมาย

1.3 ชาวต่างชาติในจิตรกรรม

2. สถาปัตยกรรมในสยาม

3. ความเป็นมาของมุสลิมในสยาม

4. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในวัฒนธรรมสยาม

1. จิตรกรรมประเพณี

งานวิชาการเกี่ยวกับงานจิตรกรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา สามารถแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ได้แก่

1.1 การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ของงานจิตรกรรม ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา ประวัติของวัดและจิตรกรรมฝาผนัง ลักษณะเด่นของงานจิตรกรรม สกูลช่าง รวมถึงพัฒนาการของรูปแบบและเนื้อหาของงานจิตรกรรม ในแต่ละยุคสมัย มักบรรยายเทคนิคทางด้านจิตรกรรม การแสดงออกทางด้านเนื้อหาและเรื่องราวของงานจิตรกรรม เช่น หนังสือ จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี ของ กรมศิลปากร (2502)² จิตรกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ของ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (2525)³ วัดเกาะแก้วสุทธาราม ของ น. ณ ปากน้ำ (2529)⁴ วัดพระเชตุพนฯ ของ น. ณ ปากน้ำ (2537)⁵ จิตรกรรมไทยสมัยอยุธยา ของ สันติ เล็ก

² (กรมศิลปากร. วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2502.)

³ (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. จิตรกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525.)

⁴ (น. ณ ปากน้ำ. วัดเกาะแก้วสุทธาราม. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2529)

⁵ (น. ณ ปากน้ำ. วัดพระเชตุพนฯ. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2537)

สุขุม (2524)⁶ วัดดุสิตาราม ของ สุดารา สุขฉายา (2526)⁷ และ วัดช่องนนทรี ของ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (2525)⁸

1.2 การศึกษาปรัชญาและโลกทัศน์ทางศาสนาที่แฝงอยู่ในงานจิตรกรรม การรับรู้ การตีความ และการสื่อความหมายในสังคม โดยอิงกับเนื้อหาในคำสอนศาสนา บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า งานศิลปกรรมรูปแบบต่างๆ ในพุทธศาสนสถานมักสะท้อนความเชื่อที่มีที่มาจากคำสอนในพุทธศาสนาและสื่อออกมาในลักษณะของสัญลักษณ์ให้สังคมรับรู้และเข้าใจร่วมกัน

หนังสือ จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม ของ สันติ เล็กสุขุม (2548)⁹ ที่กล่าวถึงงานจิตรกรรมในฐานะที่เป็นภาพอดีตที่สะท้อนถึงการปรับโลกทัศน์และทัศนคติทางสังคม เมื่อสยามได้รับอิทธิพลจากกระแสอารยธรรมตะวันตกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทัศนคติทางสังคมที่ปรับเปลี่ยนอันเนื่องมาจากการปรับฐานความคิดครั้งสำคัญในสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ส่งผลให้การแสดงออกทางด้านความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมในจิตรกรรมเปลี่ยนรูปแบบจากจิตรกรรมแนวปรัมปราคติในพุทธศาสนาตามแบบแผนขนบนิยม มาสู่ ปรัมปราคติแนวใหม่ การแสดงออกของภาพสื่อถึงลักษณะและบรรยากาศใหม่ที่แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของผู้คนมากขึ้น รายละเอียดของภาพที่เพิ่มขึ้นและการใช้สีที่สดใสทำให้บรรยากาศโดยรวมของงานจิตรกรรมดูสดใสมีชีวิตชีวาขึ้นต่างจากในอดีต

งานวิจัย ภาษาของจิตรกรรมไทย: การศึกษารหัสของภาพ และความหมายทางสังคม วัฒนธรรมของจิตรกรรมพุทธศาสนาด้านรัตนโกสินทร์. ของปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล (2536)¹⁰ ที่มุ่งค้นหามิติความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของจิตรกรรมในประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ การมีชีวิตอยู่ร่วมกันของคนในสังคม การแบ่งสรรคนออกเป็นกลุ่มต่างๆ และความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน บนพื้นฐานความคิดที่ว่า “ศาสนาเป็นสัญลักษณ์ชุดหนึ่งที่ทำให้ความหมายแก่คนใน

⁶ (สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทยสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.)

⁷ (สุดารา สุขฉายา. วัดดุสิตาราม. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2526.)

⁸ (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. วัดช่องนนทรี. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2525.)

⁹ สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2548.

¹⁰ (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล. ภาษาของจิตรกรรมไทย: การศึกษารหัสของภาพ และความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของจิตรกรรมพุทธศาสนาด้านรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.)

วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ด้วยการเสนอภาพระเบียบของจักรวาล ระเบียบสังคม และความสัมพันธ์ที่คนแต่ละคนและคนแต่ละกลุ่มพึงมีต่อกัน “ความหมาย” เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ในวัฒนธรรมหนึ่ง” ระบบความหมายดังกล่าวสามารถอธิบายสำนึกเกี่ยวกับความมีตัวตนและสถานภาพทางสังคม งานศึกษานี้จึงค้นหาระบบความหมายโดยการพิจารณารูปเขียนในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ชุดหนึ่งที่เป็นเครื่องแสดงถึงระบบความหมายที่มีอยู่ในสังคม ควบคู่ไปกับการศึกษา “ภาษาทางจิตรกรรม” ซึ่งเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์ทั้งหมดในภาพรวมทั้งระบบ

หนังสือ สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24 ของ เสมอชัย พูลสุวรรณ¹¹ ที่ศึกษาความหมายของจิตรกรรมพุทธศิลป์ในวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากบทบาทในด้านความสวยงามและการเล่าเรื่องโดยทั่วไปแล้ว จิตรกรรมยังมีหน้าที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ที่สร้างความหมายพิเศษให้กับพุทธสถาน คติการเขียนภาพกายจิตรกรรมในพระอุโบสถที่มีแบบแผนเฉพาะนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอยของอาคารและเกี่ยวข้องกับกับการแสดงความหมายและความสำคัญของอาคาร

และเอกสารวิชาการที่สำคัญ ได้แก่ หนังสือ สารสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี ของ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2553)¹² หนังสือ จิตรกรรมไทย ของ สมชาติ มณีโชติ (2539)¹³ หนังสือ สุนทรียวิจิตรศิลป์ ในจิตรกรรมไทย ของ มโน พิสุทธิรัตนานนท์ (2547)¹⁴ วิทยานิพนธ์คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังไทย ตามการรับรู้ของนักศึกษาศิลปะหัตถกรรมฯ ของเทียนชัย ตั้ง

¹¹ (เสมอชัย พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.)

¹² (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. สารสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.)

¹³ (สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2539.)

¹⁴ (มโน พิสุทธิรัตนานนท์. สุนทรียวิจิตรศิลป์ในจิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2547.)

พรประเสริฐ (2532)¹⁵ วิทยานิพนธ์ คุณค่าในจิตรกรรมฝาผนังไทย ตามการรับรู้ของนิสิต สาขาวิชาศิลปศึกษา ของ สมชาย สนนก (2539)¹⁶

1.3 การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับ ชาวต่างชาติในจิตรกรรม

วิทยานิพนธ์ ชาวต่างชาติในจิตรกรรมฝาผนังจากมารผจญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของ หทัยวรรณ ช่างประดิษฐ์ (2549)¹⁷ และ วิทยานิพนธ์ ภาพชาวต่างชาติในงานจิตรกรรมไทย ประเพณี ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 ของ สมลักษณ์ คำตรง (2550)¹⁸ ที่ศึกษาคติ รูปแบบของชาวต่างชาติในจิตรกรรมไทย รวมถึงความสัมพันธ์ของชาวสยามกับ ชาวต่างชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากภาพชาวต่างชาติที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง ชาวต่างชาติได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมสยามและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมาเป็น ระยะเวลาช้านาน ช่างเขียนได้ถ่ายทอดความหลากหลายของชาวต่างชาติโดยสอดแทรกใน จิตรกรรมไทยรูปแบบต่างๆ บางลักษณะเป็นการวาดที่สืบต่อกันมาตามขนบธรรมเนียมการ เขียนภาพจิตรกรรมที่มีแบบแผนชัดเจนตามเรื่องราวในพุทธศาสนาแบบอุดมคติ และเริ่มแสดง ความสมจริงเมื่อแนวคิดสังคายนิยมเข้ามามีบทบาทในสังคม และ หนังสือ คนแปลกหน้านานาชาติ ของกรุงสยาม ของ ทวีศักดิ์ เผือกสม (2546)¹⁹ ที่แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับ ชาวต่างชาติในสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ที่บันทึกผ่านภาพจิตรกรรม โดยให้ความสำคัญกับ ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ พื้นฐานทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ รวมถึง บทบาทและฐานะของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่างๆในสังคมด้วย

¹⁵ (เทียบชัชย ดั่งพรประเสริฐ. คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังไทย ตามการรับรู้ของนักศึกษาศิลปศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพปีที่ 1 สังกัดกรมอาชีวศึกษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาศิลปศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.)

¹⁶ (สมชาย สนนก. คุณค่าในจิตรกรรมฝาผนังไทย ตามการรับรู้ของนิสิตสาขาวิชาศิลปศึกษา ระดับปริญญาตรี ในสถาบันอุดมศึกษา สังกัด ทบวงมหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาศิลปศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.)

¹⁷ (หทัยวรรณ ช่างประดิษฐ์. ชาวต่างชาติในจิตรกรรมฝาผนังจากมารผจญ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.)

¹⁸ (สมลักษณ์ คำตรง. ชาวต่างชาติในจิตรกรรมไทยประเพณี ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลป ศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.)

¹⁹ (ทวีศักดิ์ เผือกสม. คนแปลกหน้านานาชาติของกรุงสยาม. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546.)

2. สถาปัตยกรรมในสยาม

การศึกษานี้เชื่อมโยงการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมเข้าด้วยกัน ซึ่งตำแหน่งของสถาปัตยกรรมและชุมชนมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของเมือง ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมและเมืองจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษานี้ด้วย

จากการศึกษาในเบื้องต้น พบว่า เมืองหลวงของสยามที่สำคัญนั้นสถาปนาขึ้นตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะกรุงรัตนโกสินทร์ที่สถาปนาขึ้นโดยมีกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นแบบ พระบรมมหาราชวังและวัดเป็นศูนย์กลางอำนาจ องค์ประกอบต่างๆของเมืองอยู่ในตำแหน่งที่สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว รวมถึงการสร้างสรรคสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ในเชิงสัญลักษณ์

เอกสารสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาได้แก่ หนังสือ องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์ ของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ ผุสดี ทิพทัส และคณะทำงานในนามของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534)²⁰

เนื้อหากล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มจากความเป็นมาและแนวคิดในการสถาปนากรุง การกำหนดที่ตั้งขององค์ประกอบสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการเติบโตและรูปแบบของชุมชน รวมถึงการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตามลำดับช่วงเวลาที่สำคัญดังนี้

1. สมัยรัชกาลที่ 1-3
2. สมัยรัชกาลที่ 4-6
3. สมัยรัชกาลที่ 7-9

การศึกษานี้ให้ความสำคัญกับพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางของการเจริญเติบโต ตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ และอธิบายถึงหลักการและเหตุผลในการกำหนดตำแหน่งขององค์ประกอบสำคัญต่างๆ อันได้แก่ พระราชวังและวัง ศาลนสถาน สถานข้าราชการ ที่พักอาศัย ตลาด และเส้นทางสัญจร ทำ

²⁰ (แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., ผุสดี ทิพทัส และคณะทำงานในนามจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.)

ให้เห็นพัฒนาการของเมืองทั้งในภาพรวมและในระดับขององค์ประกอบในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

หนังสือดังกล่าวยังให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมกลุ่มย่อยต่างๆ เช่น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีน ลาว มอญ และแขก ที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาทางกายภาพของเมือง ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนความหลากหลายในการอยู่ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่มีผลต่อการเกิดสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่มักไม่ปรากฏในการศึกษาอื่นที่เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

หนังสือ สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม ของ โชติ กัลยาณมิตร (2539)²¹ ศึกษาพื้นฐานของสถาปัตยกรรมไทยในประเด็นสำคัญต่างๆ ได้แก่ ศึกษาที่มาของการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทยโดยอ้างอิงถึงที่มาและเหตุผลของรูปแบบของสิ่งก่อสร้างและส่วนที่เป็นองค์ประกอบของสิ่งก่อสร้างต่างๆ และ ศึกษาลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมเทียบกับข้อมูลที่ปรากฏในไตรภูมิและตีความส่วนประกอบต่างๆ ในเชิงสัญลักษณ์

หนังสือ การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม: สยามสมัย ไทยประยุกต์ และชาตินิยม ของ ชาตรี ประภิตนทการ (2547)²² อธิบายและทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในสังคมไทย จากมุมมองที่ให้ความสำคัญกับความหมายระดับวัฒนธรรมที่สังคมกำหนดขึ้นตามเงื่อนไขในแต่ละยุคสมัย ผ่านทางการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยแบ่งเป็นช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับประเด็นต่างๆ ทางสังคม ดังนี้

1. สมัยรัชกาลที่ 4 : การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และจักรวาลทัศน์
2. สมัยรัชกาลที่ 5 : การสื่อถึงความหมายทางสังคมและการเมือง
3. สมัยรัชกาลที่ 6-7 : การสร้างความหมายและการสะท้อนแนวความคิด
4. สมัยรัชกาลที่ 8 : การสื่อถึงความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรมภายใต้อุดมการณ์
5. สมัยรัชกาลที่ 9 : (ถึง พ.ศ.2500) : การสื่อความหมายทางสังคมและการเมือง กับการรื้อฟื้นรูปแบบในอดีต

²¹ (โชติ กัลยาณมิตร. สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2539.)

²² (ชาตรี ประภิตนทการ. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547.)

สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคนั้น นอกจากจะเกิดจากอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวแล้ว ยังเกิดจากวัตถุประสงค์เพื่อการส่ง “สาร” สู่อสังคัม สถาปัตยกรรมจึงสะท้อนเรื่องราว โลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมคติของผู้คนและสังคมในแต่ละยุคสมัย

3. ความเป็นมาของมุสลิมในสยาม

ศาสนาอิสลาม สอนให้นับถือพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นพระเจ้าองค์เดียวและมีมุฮัมมัด (ช.ล.) เป็นศาสนาดวงค์สุดท้าย โดยมีศูนย์กลางของการเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์²³ หลักการของศาสนาสอนให้ทุกคนทำความดีบนพื้นฐานของการศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้าผู้ทรงสร้างและดูแลสรรพสิ่งในจักรวาล ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามเรียกว่ามุสลิม การปฏิบัติภารกิจทางโลกของมุสลิมมีความสำคัญควบคู่ไปกับภารกิจทางด้านศาสนา ส่งผลให้วิถีชีวิตของมุสลิมเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับวัฒนธรรมและปัจจัยพื้นถิ่นจนเกิดเป็นสิ่งที่สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมในงานจิตรกรรมประเพณีหลายแห่ง

งานวิชาการที่กล่าวถึงความความเป็นมาของมุสลิมในสยามโดยตรงนั้นมีอยู่ไม่มากนัก เนื้อหาโดยรวมมักกล่าวถึงศาสนาอิสลามที่แพร่เข้ามาในประเทศไทยผ่านทางมุสลิมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยสันนิษฐานจากการที่มีคำภาษาเปอร์เซียปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึก²⁴ และการพบด้วยขามสังคโลกของสุโขทัยในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น อินโดนีเซีย อิหร่าน และประเทศในทวีปอาฟริกา (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2503: 100-101)²⁵ ส่วนหลักฐานทางด้านจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมอิสลามที่ชัดเจนนั้น พบในสมัยอยุธยาเมื่อมีการติดต่อกับค้าขายกับอาณาจักรเปอร์เซีย มีชาวเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและรับราชการ โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์ซาฟาวิเยฮ์ของเปอร์เซียอันทรงอิทธิพล และเป็นศูนย์กลางการค้าระดับนานาชาติ ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก เช่น อินเดีย ได้เริ่มมีบทบาทในการติดต่อกับสยาม

²³ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย

²⁴ ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1-2 มีคำว่า ปสาน ซึ่งหมายถึงตลาดขายของแห้ง และเชื่อกันว่ามาจากศัพท์เปอร์เซีย บาซาร์ (Bazar) ข้อความในจารึกมีว่า “เบื้องตั้นนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอั้งนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว มีป่าหมากกลาง มีไผ่มีนา มีถันถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก..” (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545: 12)

²⁵ (คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปราโมช, กรุงเทพฯ: ภาณุบาลของคึกฤทธิ์, กรุงเทพมหานคร, คสังวิทยา, 2503.)

มากขึ้น ในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ดินแดนมลายูซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสยามได้นับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่พื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของสยามทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการปกครองนั้นก็มีมุสลิมจากหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน รวมทั้งชาวพื้นเมืองบางส่วนก็ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ได้มีตำแหน่ง “พระยาจุฬาราชมนตรี” ซึ่งได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เพื่อให้มีหน้าที่ดูแลชาวต่างชาติจากประเทศทางแถบตะวันตกของไทยที่พำนักอยู่ในประเทศไทย หรือที่เรียกรวมกันว่า “แขก” รวมถึงดูแลหน่วยงานที่ติดต่อกับค้าขายกับประเทศดังกล่าว ซึ่งเป็นที่รู้จักในนามของ “กรมท่าขวา” กลุ่มขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียที่เกี่ยวข้องกับการค้าดังกล่าว จึงมีโอกาสและบทบาทสำคัญในสังคมมากกว่ามุสลิมเชื้อชาติอื่น (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2546 : 262-336)²⁶ เช่น ชาวมลายูและชวา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประเทศ ทำให้นักธุรกิจชาวอินเดียและเปอร์เซียเริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคม และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในสาย “ซุนนี่” ร่วมกับ ชาวจาชา ชาวอาหรับ ชาวจาม และเกษตรกรชาวมลายูซึ่งมีบทบาทในฐานะผู้ผลิตสินค้าเกษตรหลักของประเทศ

เอกสารที่เกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยทั่วไปนั้นปรากฏอยู่ในงานค้นคว้าและรวบรวมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตระกูล สถาบัน และมัสยิดต่างๆ²⁷ เมื่อพิจารณาข้อมูลที่ได้จากเอกสารทั้งหมดนี้ในภาพรวม สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงของเนื้อหาในประเด็นสำคัญได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ สำนักคิด อาชีพ การตั้งถิ่นฐาน บทบาทหน้าที่และสถานภาพทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ ซึ่งมีรูปแบบในการนำเสนอที่หลากหลายและมีจุดยืนและมุมมองในการนำเสนอที่แตกต่างกัน บางส่วนเป็นลักษณะของการสร้างนิยามและอัตลักษณ์ของแต่ละสำนักคิด กลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่มอาชีพ จึงมีข้อมูลที่

²⁶ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *ขุนนางกรมท่าขวา*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.)

²⁷ ได้แก่ หนังสือ เจ้าพระยาจักรีศรีอโศก (หมุด) พร้อมผู้สืบสกุลและสายสัมพันธ์หนึ่งร้อยสามสิบเก้าตระกูล ของ ร้อยโทสมบัติ เศวตครุฑมัต หนังสือ เจกอะหมัด ของ พระยาโกมารกุลมนตรี หนังสือ สายสกุล สุลต่าน สุลัยมาน ของ พลโท อำพัน ณ พัทลุง และคณะ หนังสือ ศรีจรูญ : สายสกุลท่าน หล้า ท่านปุย ศรีจรูญ โดย มูลนิธิท่านหล้า ท่านปุย ศรีจรูญ หนังสือที่ระลึกในงานชุมนุมและรื่นเริงของศิษย์ราชการของ โรงเรียนราชการ โดยเฉพาะหนังสือ สายสกุลสัมพันธ์ 2543 โดย สมาน อรุณโอบษฐ์ และคณะ และ หนังสือ 100 ปี ราชการของ กุสุมา รักษาภรณ์ ในนามของ สมาคมศิษย์เก่าราชการ ที่นับว่าเป็นงานค้นคว้ารวบรวมที่เป็นระบบและมีการอ้างอิงที่น่าเชื่อถือ ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับมุสลิมปรากฏอยู่ในเอกสารประวัติของมัสยิดต่างๆ อาทิ มัสยิดต้นสน มัสยิดดารุลอิฮซาน ภูมิเจริญพาสน์ มัสยิดคลองตัน มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดฮิญาบกุลอิสลาม มัสยิดอัลฮูสนา มัสยิดนูรุลมุบีน มัสยิดดารุนนออิม เป็นต้น โดยเฉพาะเอกสารประวัติมัสยิดต้นสน ที่มีการค้นคว้าอย่างเป็นระบบโดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์หลายท่านมาร่วมศึกษา

เป็นประโยชน์ทางด้านประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่สำคัญของมุสลิมใน
กรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม เอกสารสำคัญที่ใช้ในการอ้างอิงได้แก่ บทความวิชาการ ตำราและ
งานวิจัยที่จัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบ ทำให้เห็นภาพรวมของสังคมมุสลิมซึ่งมีทั้งในระดับ
ภูมิภาคและระดับประเทศ ที่เน้นเฉพาะพื้นที่ในกรุงเทพฯ มีดังต่อไปนี้

หนังสือ กรุงเทพฯมาจากไหน ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548)²⁸ จำแนกคนกรุงเทพฯ ใน
ยุคแรกออกเป็นกลุ่มใหญ่ 3 กลุ่ม ได้แก่ คนพื้นเมืองดั้งเดิม คนต่างชาติภาษา “นานาประเทศ”
และ คนไทยสยาม โดยบรรยายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติต่างศาสนา รวมทั้ง
อ้างถึงการที่คนอยุธยาเรียกชื่อคนพื้นเมืองดั้งเดิมกรุงเทพฯ ตามที่ปรากฏในกฎหมายเตียบบาลว่า
“แขกขอมลาวพม่าเมงมอญมสุมแสงจีนจามชวา...” ในขณะที่อธิบายคนต่างชาติภาษา “นานา
ประเทศ” ว่าประกอบด้วยคน 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มพื้นเมืองดั้งเดิมที่อยู่ห่างไกลและกลุ่มที่มา
จากต่างแดน ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เช่น ยิบเซ็ดอ่าน สะระกาฉวน อาหรับ หุรัมไต้ระกี
แขกปะถ่าน แขกจุเหลี้ย มลายู จาม หุ้ยหุย โดยอ้างอิงจากหลักฐานที่ปรากฏในจารึกและ
จิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญ เช่น โคลงภาพคนต่างภาษา ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้สร้างขึ้นและวาดภาพประกอบไว้ในศาลารายรอบกำแพงวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังมี
หนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศ (วรรณคดีในรัชกาลที่ 3) ที่กล่าวถึงชาติภาษา
ต่างๆ ในกรุงเทพฯ โดยถือเอาภาษาพูดเป็นเกณฑ์ ส่วนคนไทยสยามนั้นเป็นกลุ่มคนที่ตั้งหลัก
แหล่งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยอพยพมาจากที่ต่างๆ ทายอยเข้ามาตั้งหลักแหล่งใน
กรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นกรุงธนบุรี ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่อพยพมาจาก
พระนครศรีอยุธยาด้วย สภาพสังคมดังกล่าวสะท้อนถึงลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมของ
กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาแรกได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เมื่อวัฒนธรรมกระแสหลักของสยามเข้มแข็ง
ขึ้น กลุ่มวัฒนธรรมย่อยบางกลุ่มได้ถูกกลืนไปกับวัฒนธรรมกระแสหลัก ในขณะที่หลายกลุ่มได้
ปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิม
กลุ่มต่างๆ ดังที่กล่าวมาด้วย

²⁸ (สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, 2548.)

บทความเรื่อง “แขก” ในโคลงภาพคนต่างภาษาที่วัดโพธิ์ ภาพสะท้อนมุสลิมศึกษาในหมู่ปัญญาชนสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ (2550)²⁹ กล่าวถึงมุสลิมในการรับรู้ของคนกรุงเทพฯ ที่เรียกรวมกันว่า “แขก” ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น “แขก” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายอันหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนด้านตะวันตกของประเทศไทย แขกในความหมายที่แท้จริงจึงหมายรวมไปถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาต่างๆ เช่น แขกพราหมณ์ แขกอาร์เมเนีย แขกซิกข์ และแขกที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น สังคมกรุงเทพฯ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการรับเอาภูมิปัญญาจากแขกมุสลิมในด้านต่างๆ มาโดยตลอด ทั้งทางด้านภาษา ศาสนา ความเชื่อ ศิลปกรรม รวมถึงความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่อาณาจักรอิสลามเจริญรุ่งเรือง ได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศมุสลิมต่างๆ อาทิ อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อย่างกว้างขวาง ซึ่งมีส่วนส่งเสริมสถานภาพของมุสลิมในประเทศไทยเป็นอย่างมาก

หนังสือ ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (2545)³⁰ และ เอกสารวิชาการ ภูมิหลังชาวมุสลิมในประเทศไทย ของ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ กล่าวถึงมุสลิมในประเทศไทยโดยให้ความสำคัญกับความเป็มาของมุสลิมชนชาติต่างๆ และความหลากหลายของวัฒนธรรมในสังคมไทยซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่งานวิชาการหลายชิ้นนำไปอ้างอิงถึง เอกสารชิ้นนี้ได้เน้นถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา และศิลปกรรมที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะการรับอิทธิพลด้านภาษาและศิลปกรรมของประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่มีต่อสังคมไทยโดยรวมโดยเชื่อมโยงเข้ากับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของไทย นอกจากนี้ ยังได้อธิบายถึงแนวคิดในการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในประเทศไทย โดยเน้นไปที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ที่สัมพันธ์กับประเด็นต่างๆ ได้แก่ การขยายตัวของเมือง การอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมที่แตกต่าง พัฒนาการความสัมพันธ์ของกลุ่มมุสลิมที่ต่างเชื้อชาติและภาษา ทัศนคติที่คนไทยมีต่อมุสลิม รวมถึงกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมกระแสหลักโดยที่

²⁹ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “แขก” ในโคลงภาพคนต่างภาษาที่วัดโพธิ์ ภาพสะท้อนมุสลิมศึกษาในหมู่ปัญญาชนสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์. วารสารอักษรศาสตร์ ฉบับ ไทย-แขกไทย-แขกเทศ บำรุงเขตความรู้ (2550): 36-111.)

³⁰ (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545.)

ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ มาสู่สังคมมุสลิมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกรุงเทพฯ ภายใต้อัตลักษณ์ *อิคควัวรี*³¹ (Icawah)

หนังสือ *กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม* ของ เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2531)³² ศึกษามุสลิมในประเทศไทยโดยมีเนื้อหาที่ครอบคลุมหลายประเด็นดังที่กล่าวมา แต่ได้ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์และที่มาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ร่วมกันในสังคมไทยในลักษณะของ “ชนกลุ่มน้อย” ด้วยเหตุผลที่หลากหลาย โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มต่างๆ เพื่อการศึกษาอันได้แก่ มลายูอาหรับเปอร์เซีย³³ ชาว จาม อินเดีย³⁴ และจีน

งานศึกษานี้ปูพื้นฐานจากความรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามในแง่ของที่มา แนวคิด องค์ประกอบ และโครงสร้างของศาสนาที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมุสลิม แล้วจึงโยงสู่การขยายตัวของ การรับนับถือศาสนาจากศูนย์กลางในนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ สู่ดินแดนต่างๆ จนกระทั่งเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ที่มีความเป็นศูนย์กลางและมีเอกลักษณ์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มุสลิมกลุ่มแต่ละกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศผ่านทางบทบาทที่สำคัญในด้านต่างๆ อันได้แก่ การบริหารประเทศ การป้องกันประเทศ การทูต เศรษฐกิจและการต่างประเทศ รวมถึงด้านสังคมและวัฒนธรรม

มุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้แก่ ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในราชสำนักสยามซึ่งถูกกล่าวถึงในหนังสือ ขุนนางกรมท่าขวา ของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ (2546)³⁵ ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในสังกัดกรมท่าขวาที่ดูแลการค้าของราชสำนักกับประเทศทางฝั่งตะวันตกของสยาม และดูแลชาวต่างชาติจากประเทศดังกล่าวที่อาศัยอยู่ในสยามซึ่งรวมถึงมุสลิมด้วย

บทบาทของมุสลิมกลุ่มนี้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อันเนื่องมาจากการนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาพัฒนาประเทศ ประกอบกับการใช้ความรู้ความสามารถของตนให้เป็นที่

³¹ สกตคำอ่านตามเอกสารอ้างอิง แปลว่าการเป็นพี่น้องกันหรือภราดรภาพของมุสลิม ภาษาอาหรับออกเสียงว่า อิคควัวรี

³² (เสาวนีย์ จิตต์หมวด. *กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม*. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่า รุจิระอิมพร, 2531.)

³³ ในงานวิจัยนี้ได้จัดอาหรับเปอร์เซียไว้ด้วยกัน ซึ่งในความเป็นจริงทั้ง 2 กลุ่มนี้มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ในงานวิชาการเรื่องต่อมาที่เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ของมุสลิมในชนบทของผู้เขียนท่านนี้ได้แยกทั้ง 2 กลุ่มนี้ออกจากกัน

³⁴ ในกลุ่มของชาวอินเดียนั้น เสาวนีย์ได้รวมถึง ปากีสถาน บังกลาเทศ และ อัฟกานิสถาน ไว้ด้วย

³⁵ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *ขุนนางกรมท่าขวา*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.)

ประจักษ์ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมช่วยเหลือราชการในเหตุการณ์บ้านเมืองสำคัญต่างๆ นอกจากนั้น มุสลิมกลุ่มนี้ยังเป็นผู้สานสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามรวมถึงอาณาจักรอิสลามที่สำคัญในอดีต อันได้แก่ ซอฟาวิยะฮ์³⁶ และ โมกุล³⁷ แม้กระทั่งภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีตามลำดับ มุสลิมกลุ่มนี้ก็ยังคงมีบทบาทที่สำคัญในราชสำนักอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งลดบทบาทลงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้ำและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5

เนื้อหาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2453 ของ รัชณี สาดเปรม (2546)³⁸ ที่กล่าวถึงบทบาทของมุสลิมในประเทศไทยในช่วงเวลาดังแต่สมัยกรุงธนบุรี ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยให้ความสำคัญกับภาพรวมของมุสลิมทุกกลุ่ม กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่ในดินแดนมลายูซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองภาคใต้นั้น นับถือศาสนาอิสลามที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมลายู ส่วนในกรุงเทพฯ นั้น มุสลิมหลายเชื้อชาติต่างวัฒนธรรมมาอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายโดยมีวัฒนธรรมสยามเป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก มุสลิมกลุ่มที่ช่วยเหลืองานราชการหรือมีสายสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายปกครองมีโอกาสประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและมีฐานะทางสังคมที่ดีกว่า โดยเฉพาะมุสลิมเชื้อสายเชื้อสายเปอร์เซียที่เป็นเชื้อสายเดียวกันกับพระยาจุฬาราชมนตรี ส่วนมุสลิมชนชาติอื่นนั้น แยกกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามทำเลต่างๆ ที่เอื้อต่ออาชีพของตน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกกำหนดที่ตั้งโดยฝ่ายปกครองด้วยเหตุผลทางด้านการบริหารและการจัดการ ประกอบกับภาษาที่แตกต่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสาร จึงทำให้บทบาทของมุสลิมในระยะแรกมีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่ม เช่น นักรบชาวจาม ขุนนางเปอร์เซีย และเกษตรกรชาวมลายู เป็นต้น

เงื่อนไขต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 5 การปรับโครงสร้างทางการบริหารและด้านสังคมทำให้ชุมชนต่างๆ มีอิสระในการร่วมกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น มุสลิมแต่ละชุมชนเริ่มเรียนรู้ภาษากลางซึ่งเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมากขึ้น จนกระทั่งมี

³⁶ ในประเทศอิหร่านปัจจุบัน

³⁷ ในประเทศอินเดียปัจจุบัน

³⁸ (รัชณี สาดเปรม. บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.)

การรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายโดยมีกลุ่มพ่อค้าที่เดินทางติดต่อค้าขายเป็นตัวเชื่อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวอินเดียซึ่งเข้ามาในฐานะของคนในบังคับของประเทศอังกฤษ ซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในการประกอบธุรกิจต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายต่างๆ จึงเริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น ในขณะที่ชุมชนมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เริ่มมีความมั่นคงและอยู่ร่วมกับสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับงานวิทยานิพนธ์ “เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400-2490” ของอินทรา ซาฮีร์ (2546)³⁹

หนังสือ *The Muslims of Thailand* ของ Michel Gilquin (2005)⁴⁰ กล่าวถึงมุสลิมในประเทศไทยในฐานะของชนกลุ่มน้อยที่มีแนวคิดของศาสนาต่างจากสังคมไทย โดยพูดถึงมุสลิมใน 2 พื้นที่สำคัญอันได้แก่ กรุงเทพฯ และปริมณฑล และจังหวัดในภาคใต้

มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑล เริ่มมีบทบาททางสังคมที่เด่นชัดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายที่เดินทางเข้ามาด้วยเหตุผลที่ต่างกัน จากการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักคำสอนของศาสนา และการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนชาติอื่นในสังคมโดยเฉพาะบุคคลสำคัญและฝ่ายปกครอง ตลอดจนการติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีบทบาทในสังคมและมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ที่สำคัญ ทั้งทางด้าน การเมือง การปกครอง การทหาร และการพาณิชย์ โดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ การปรับตัวของมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานวัฒนธรรมภายในขอบเขตของศาสนา

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่การมองภาพรวมของมุสลิมทั่วประเทศ โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ของมุสลิมในส่วนต่างๆ ของประเทศตลอดจนความสัมพันธ์กับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม ในลักษณะของความเป็นปัจจุบันที่เป็นผลมาจากอดีตมากกว่าจะให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ในอดีตเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ยังมีเอกสารต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้เสนอมุมมองที่แตกต่างและให้ความสำคัญกับประเด็นที่หลากหลายเกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ เมื่อวิเคราะห์ในภาพรวม สามารถแบ่งประเด็นเนื้อหาออกได้เป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

³⁹ (อินทรา ซาฮีร์. เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.)

⁴⁰ (Gilquin, M. *The muslims of Thailand*. Translated by Michael Smithies. Bangkok: Silkworm Books, 2005.)

-งานที่ให้ความสำคัญกับสังคมของคนกรุงเทพฯ ที่มีวัฒนธรรมย่อยที่หลากหลายภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักที่มีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยกล่าวถึงมุสลิม หรือ แยกเป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมย่อยดังกล่าว

-งานที่ให้ความสำคัญกับลักษณะของมุสลิม บนพื้นฐานของวัฒนธรรมอิสลามที่แตกต่างกับวัฒนธรรมกระแสหลักในประเทศไทยซึ่งมีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์

-งานที่ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ด้านต่างๆ ของมุสลิม ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ สำนักคิด อาชีพ ที่เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐาน

-งานที่ให้ความสำคัญกับบทบาท หน้าที่ สถานะ และความสัมพันธ์ทางสังคมของมุสลิม

4. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในวัฒนธรรมสยาม

ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลาม หมายถึง ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีต้นแบบมาจากแนวคิดในการสร้างสรรค์งานในสมัยของท่านศาสดามุฮัมมัดและพัฒนารูปแบบไปสู่รูปแบบที่หลากหลายในแต่ละยุคสมัยจนถึงปัจจุบัน โดยครอบคลุมพื้นที่ที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามในประเทศต่างๆ ทั่วโลก การเปิดรับและแลกเปลี่ยนศิลปวิทยาการกับท้องถิ่นทำให้งานศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในดินแดนต่างๆ มีลักษณะเฉพาะอันเนื่องมาจากการผสมผสานวัฒนธรรมอิสลามเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น

ที่มาของแนวคิดในการสร้างงานศิลปะอิสลามนั้นมีพื้นฐานมาจากมโนทัศน์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงเข้ากับความศรัทธาในพระเจ้า โดยพัฒนาควบคู่กับวิทยาการสาขาต่างๆ เมื่อชาวมุสลิมได้มาตั้งถิ่นฐานในสยาม นั้น ได้พบว่า ลักษณะและรูปแบบการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของชาวสยามโดยทั่วไปสื่อถึงความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างออกไป จึงปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างต่อเนื่อง

เอกสารที่กล่าวถึงงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทยนั้นมีอยู่จำนวนมาก การศึกษาส่วนใหญ่จะอยู่ใน 2 พื้นที่สำคัญ ได้แก่ จังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทยซึ่ง

ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมลายูมุสลิม และ จังหวัดในภาคกลาง โดยเฉพาะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีในอดีต และ กรุงเทพฯและปริมณฑล ความเป็นพหุสังคมของเมืองหลวงทั้ง2แห่งทำให้วัฒนธรรมอิสลามที่มาจากหลากหลายชนชาติอยู่ร่วมกับวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆในสยามได้เป็นอย่างดี

งานวิชาการเกี่ยวกับศิลปะอิสลาม

หนังสือ ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ ของ น. ณ ปากน้ำ (2534)⁴¹ ได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับศิลปะวัฒนธรรมของชาวอาหรับในด้านต่างๆ ที่เข้าสู่สยาม โดยอ้างอิงจากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญทั้งจากในและต่างประเทศ ทำให้เห็นถึงการรับอิทธิพลทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามผ่านทางกลุ่มชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวเปอร์เซียที่มีบทบาทในราชสำนักตั้งแต่สมัยอยุธยา

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอิสลามส่วนใหญ่กล่าวถึงสถาปัตยกรรม 2 ประเภท ได้แก่ เรือน และ มัสยิด ซึ่งในส่วนของเรือนนั้นเท่าที่ปรากฏเป็นการศึกษาในพื้นที่ภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมลายู งานวิจัยเรื่องเรือนไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ของ เขต รัตนจรณะ และ คณะ (2537) ที่กล่าวถึงแนวคิดและอิทธิพลที่มีต่อคติความเชื่อในการสร้างเรือนไทยรูปแบบต่างๆ และ งานวิจัยเรื่อง คุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเรือนไทย-มุสลิมในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้และเรือนพื้นถิ่นมุสลิมในรัฐเปรัก และปีนัง ในประเทศมาเลเซีย ของ ศนิ ลิ้มทองสกุล และคณะ ที่เปรียบเทียบเรือนที่เกิดจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดียวกัน แต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบและแนวคิดไปตามเงื่อนไขทางด้านสังคมที่แตกต่างกันในประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย.

งานวิจัย มัสยิดและอาคารประกอบศาสนกิจในศาสนาอิสลามก่อน พ.ศ. 2475 ของ

⁴¹ (น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2534.)

พรทิพย์ พันธุ์โกวิท และ ภัคพดี อยู่คงดี (2550)⁴² ที่ศึกษาพัฒนาการของมัสยิดและอาคารประกอบศาสนกิจของศาสนาอิสลามที่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. 2475 ในพื้นที่ 4 จังหวัดภาคใต้ อันได้แก่ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล

การศึกษานี้เริ่มต้นจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมุสลิมในท้องถิ่นที่เดิมนับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์ ในระยะแรกจึงมีร่องรอยของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากมลายูและชาวปรากฏในงานศิลปะและสถาปัตยกรรม ต่อมาเกิดการติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามมากขึ้น เช่น ประเทศอาหรับ เปอร์เซีย และอินเดีย จึงมีการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาปรับใช้ในลักษณะของ “การประนีประนอม” และพัฒนาไปสู่สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในที่สุด ด้วยความเคร่งครัดในคำสอนศาสนาและความผูกพันกับวิถีชีวิตท้องถิ่น จึงรับเอาแนวคิดทั้ง 2 ด้านมาใช้ร่วมกันจนเกิดเป็นศิลปะและสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ ตรงไปตรงมาที่ไม่ขัดต่อหลักคำสอนของศาสนา

การศึกษานี้ครอบคลุมถึงการตีความแนวคิดต่างๆ ที่นำไปสู่การสร้างรูปแบบ วิวัฒนาการ ค่านิยมในการก่อสร้าง รวมถึงผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

วิทยานิพนธ์เรื่อง การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ของ สมาน ชีระวัฒน์ (2530)⁴³ ให้ความสำคัญกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางชุมชน ลักษณะทางกายภาพของชุมชน รูปแบบการกระจายตัวของมัสยิดในกรุงเทพฯ ขนาด และอายุของชุมชนที่สัมพันธ์กับที่ตั้งในเชิงสถิติ รวมถึงการใช้พื้นที่ในผังบริเวณของมัสยิดที่สัมพันธ์กับกิจกรรม โดยมีสมมติฐานว่า “การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อมัสยิด ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของชุมชนมุสลิม” และ ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมอันได้แก่ เชื้อชาติ ภาษา และ ความเชื่อในศาสนาอิสลาม มีผลต่อรูปแบบของชุมชน ทำเลที่ตั้ง และอาชีพ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษามัสยิดในกรุงเทพฯ ผ่านทางรูปทรง ที่ว่าง และการวางผัง ของ อาดิศร์ รัชชมณี (2545)⁴⁴ ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน

⁴² (พรทิพย์ พันธุ์โกวิท และ ภัคพดี อยู่คงดี. มัสยิดและอาคารประกอบศาสนกิจในศาสนาอิสลามก่อน พ.ศ. 2475. ใน โครงการสัมมนาวิจัยวิจัยครั้งที่ 2 เพื่อเผยแพร่ผลงานศึกษา ค้นคว้า วิจัย ของกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2550.)

⁴³ (สมาน ชีระวัฒน์. การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป์, ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.)

⁴⁴ (อาดิศร์ รัชชมณี. การศึกษามัสยิดในกรุงเทพฯ ผ่านทางรูปทรง ที่ว่าง และการวางผัง. กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2545.)

กรุงเทพฯ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ อันได้แก่ ปัจจัยที่มาจากหลักคำสอนของศาสนา ปัจจัยท้องถิ่นของกรุงเทพฯ และปัจจัยจากต่างชาติ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดเกิดจากการปรับมโนทัศน์ของมุสลิมให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมกรุงเทพฯ และสังคมในระดับนานาชาติ

วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในการออกแบบมัสยิดในประเทศไทย ของ มยุรีย์ อรุณพูลทรัพย์ (2546)⁴⁵ ศึกษาลักษณะทางกายภาพของมัสยิดในกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน รวมถึง พฤติกรรม ปัญหาและความต้องการ ตลอดจนแนวคิดที่มาจากสถาปัตยกรรมจากประเทศอิสลามเพื่อสรุปเป็นที่มาของแนวคิดในการออกแบบมัสยิดให้สอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดในการสร้างมัสยิดในประเทศไทยเกิดจากความต้องการในการใช้งานและการสร้างภาพลักษณ์โดยการนำสถาปัตยกรรมอิสลามจากต่างประเทศมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม

⁴⁵ (มยุรีย์ อรุณพูลทรัพย์. แนวความคิดในการออกแบบมัสยิดในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2546.)